

**Szegedi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar**

Szondi Ildikó

**Nemzetiségi demográfiai viszonyok
a déli szláv országokban, különös tekintettel
a magyarság adataira**

Doktori értekezés tézisei

Konzulens: Prof. Dr. Katona Tamás egyetemi tanár

Szeged

2005

I. A kutatási téma előzményeinek összefoglalása

A délszláv válság kitörésével kezdtem erőteljesebben érdeklődni az akkori Jugoszláviában élő magyarok sorsa, helyzete iránt, és életüket azóta is – személyes érintettségem miatt is – nap mint nap figyelemmel kísérem.

Disszertációm választ igyekszik adni arra a kérdésre, milyen volt a magyarság helyzete a délszláv államokban a történelem során, és milyen ma. Interdiszciplináris megközelítésben széles körben bemutatásra kerül a dolgozatban a történelmi háttér, valamint a déli szláv népek egymás közötti viszonya a történelmi, illetve statisztikai és demográfiai adatok tükrében.

A délszláv állam létezéséről több, különböző nézőpontú kötet, disszertáció, tanulmány jelent meg, amelyek ábrázolják az egykori föderáció politikai, gazdasági, külpolitikai helyzetét. Értekezésemben a statisztikai és demográfiai vizsgálatok adataiból levonható következtetésekre alapozva tárgyalom az ország keletkezésének szükségességét, illetve széthullásának elkerülhetetlenségét; azt, hogy hogyan alakult át a szerb-horvát „testvériség-egység” szelleme gyűlöletté, és ebből miért következett a háború és a „lakosságcsere”, valamint azt vizsgálom, hogy a történetek után milyen statisztikai és demográfiai következtetéseket vonhatunk le a többnyire egynemzetiségű független államok legutóbbi népszámlálásaiból.

Az értekezésben érintőlegesen összehasonlítom a délszláv nemzetek állam-történetének négy korszakát. Ezek: a délszláv állam

létrehozása előtti időszak, az 1918-tól 1941-ig terjedő korszak, az 1945-1991 közötti időszak, és végül az immár függetlenné vált jugoszláv utódállamok korszaka. Elemzem a Balkán fogalmát, és az itteni kulturális és civilizációs megoszlást a nyugat és a kelet között. Megemlítem a vallás (katolikus, pravoszláv és iszlám) jelentőségét a nemzeti identifikációban, valamint a balkáni kis nemzetek történelmi óhaját és törekvését a saját nemzeti állam létrehozására, amely általában nem sikeredhetett, mert ütközött a nagyhatalmak érdekeivel.

II. Az értekezés céljai és az alkalmazott módszerek

Az egyes nemzetek, illetve az egész délszláv állam (1918-ban Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, 1929-től Jugoszláv Királyság, 1945-től pedig Jugoszlávia) társadalmi változásait és a demográfiai folyamatokat a hozzáférhető statisztikai adatokkal igyekszem megvilágítani, különösen azokban a térségekben, köztársaságokban, melyekben a magyarságnak történelmi szerepe volt (Bosznia-Hercegovina, részben Montenegró a tengerpart kapcsán), illetve ott, ahol a száma alapján a magyar nemzet fontos tényező volt. Ez okból – a déli szlávok közül – a bolgár és a macedón nemzet által lakott terület nem szerepel az elemezett térségek között. Feltárom az egyes jugoszláv nemzetek érdekeit, a szomszéd államok és a nagyhatalmak cselekvéseinek hatását a délszláv kérdés különböző mozzanataira, és egyes történelmi pillanatokra bontva bemutatom a belső politikai

viszonyokat. A számok tükrében elsősorban demográfiai aspektusból közelítem meg a nemzetiségi viszonyokat, és néhány más kisebbség sorsát is kiemelem.

A disszertáció módszereit illetően elmondható, hogy a történeti tényanyag elemzésén túl elsősorban a statisztikai adatok feldolgozására koncentráltam, méghozzá a Központi Statisztikai Hivatal által feldolgozott Monarchia-beli adatoktól kezdve a szerb-horvát-szlovén, jugoszláv, olasz népszámlálásokon keresztül az immár függetlenné vált délszláv államok 21. században végzett, még teljesen „friss” népszámlálásaiig. A statisztikai, demográfiai adatok feltárása, kutatása mellett számos történelmi és más könyvet is segítségül hívtam, és gyakran látogattuk meg a vidéket Horvátországtól Montenegróig, mindig újabb és újabb személyes beszámolót kérve és kapva az ottaniaktól, amelyek után sokkal tisztább és realisabb a kép. Átnéztem az érintőleges törvényeket, nemzetközi szerződéseket, paktumokat, aktuális jogi szabályozást, amelyek a környező országok kisebbségeire vonatkoznak, illetve a memoárokat, és további különböző, szükségesnek vélt dokumentumokat.

A disszertációban választ igyekszem adni a következő kérdésekre:

– Milyen okok idézték elő Jugoszlávia (Szerb-Horvát-Szlovén Királyság) létrehozását, illetve föderalista típusú megoldásainak, kísérleteinek csődjét, és milyen következményei voltak, vannak

és lesznek a délszláv állam széthullásának, s utódállamai nemzetállami fejlődésének?

– Hogyan (menyire párhuzamosan vagy eltérően) alakultak Jugoszlávia utódállamainak etnikai, nemzeti sajátosságai?

– A regionális sajátosságok mennyiben tükröződtek, vagy éppen kereszteződtek az alkotmányban és egyéb jogszabályokban (főleg a ratifikált nemzetközi szerződésekben rögzített államjogi megoldások területén)?

– Milyen tényezők erősítették a nacionalizmust, és a köztársaságok közötti viszonyokra milyen hatást gyakorolt a nemzeti öntudat erősítése/erősödése?

– Mit jelentett és mit fedett a „jugoszláv” nemzet kibontakozása (a statisztikai és demográfiai adatok tükrében)?

– Miként alakultak egy többnemzetiségű ország interetnikai köztársaságaiból etnikailag „tisztá” nemzeti államok?

– Van-e jövője a szövetséges államoknak (Szerbia és Montenegró), és a délszláv válság befejeződött-e egyáltalán (mi lesz Koszovó, Boszniai Szerb Köztársaság, Szandzsák, Vajdaság területekkel)?

Értekezésem célja bemutatni, hogy Jugoszlávia létrehozása milyen körülmények eredménye volt; hogy széthullása nemcsak egy erőszakos politikai és politika következménye; hogy a nemzetek önállóságra, függetlenségre való törekvése mögött demográfiai, gazdasági, történelmi és kulturális folyamatok zajlanak. Ugyanakkor a történelem a tanúnk, hogy ebben a térségben a „lőporos hordó” bár-

mikor robbanhat. A statisztikai, demográfiai adatok mögött feltáruló tendenciák részben a jövőre nézve is valószínűsítik, másrészt és egyben érthetővé is teszik a boszniai szerb köztársaság, a koszovói albánok, s nem utolsósorban a vajdasági magyarok nagyobb önállóságra (egyres esetekben függetlenségre) való jelenlegi törekvését.

III. Összegzés, újdonságok a dolgozatban

A disszertációban a délszláv állam nemzetiségi viszonyai és főleg a magyarság demográfiai adatai alakulásának bemutatására kerül sor.

Mivel a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, Jugoszláv Királyság ill. a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság, ahogy nevezték az államot 1918 és 1991 közötti fennállása során, ma már nem létezik, így a magyarság a ma létező államok keretén belül mutatható be.

A dolgozatban kitekintés történik a jugoszláv utódállamok történetének 1918 előtti idejére, majd a délszláv állam megalakulására, és végső soron megemlékezésre kerül a jugoszláv utódállamok története napjainkig.

A délszlávok közeledése kétségtelenül a délszláv nemzetek óhaja volt, ugyanakkor egyes nagyhatalmak célja is. Mint kiderült, a szövetséges állam nem valósította meg az egyes nemzetek elképzeléseit, így tragikus körülmények közötti háborúban esett szét. Jelen

pillanatban már csak Szerbia és Montenegró képez laza, szövetséges államot, de 2006-ban várható a Montenegró függetlenségéről szóló népszavazás is. A berlini fal leomlása utáni időszak bemutatta, hogy a szövetségi állami formákat felváltják a nemzeti államok. Míg Szovjetunió és Csehország békés úton bomlottak föl, addig Jugoszláviában csúfos következményekkel járó háború után nyerték el az utódállamok a függetlenséget. A háború okozta demográfiai változásokat részben már most nyomon követhetjük (a XXI. századi népszámlálások alapján is), de a valódi következményeket vélhetően csak a következő népszámlálások mutatják ki. Több mint kétmillió ember hagyta el az egykori Jugoszláviát, és vagy valahol a volt köztársaságok területén, vagy Európa és a világ egyéb országaiban telepedett le. Jelentős részük kettős állampolgársággal is rendelkezik, és vélhetően lesznek, akik visszatérnek korábbi otthonukba. Számukat még nem lehet megbecsülni, hiszen a térség fejlődésétől függően dől el, hogy a korábbi lakóhelyüket elhagyók szándékoznak-e hazatérni. Ugyanakkor hozzá kell tenni azt is, hogy sajnos mind a mai napig néhány területre a hazatérni kíváncsiak nem tudnak visszatelepülni. A lőporos hordónak nevezett Balkán térsége továbbra sem tűnik nyugodtnak. A függetlenségre pályázó Montenegró mellett a kosovói albánok is önállóságra törekednek. Tanúi vagyunk, hogy bármilyen változások a térségben súlyos válságokat okoznak, így elképzelhető, hogy a Boszniai Szerb Köztársaság, vagy a Szerbia és Montenegró határa mentén meghúzódó Szandzsák is hasonló válsághelyzet elé néz. Mindkét térségben a szerb, illetve a bosnyák-muzulmán

nemzet etnikai alapú államalakulatot akar létrehozni. Sőt, a nyugat-macedóniai albánok között is sokan etnikai lázongásokat szítanak az anyaország felé való közeledés ürügyén.

A dolgozatban bemutatott adatok rendszerint kimutatják a sorsdöntő fordulatok következményeit. Sajnos a nemzeti kisebbségek minden változásnál szenvedő alanyok. A délszláv államban a német nemzetiségiek lettek a legnagyobb vesztesek, de az olaszok, a zsidók és a magyarok is nehéz helyzetbe kerültek.

A disszertációban bemutatásra kerülnek a különböző délszláv államok nemzetiségi viszonyai, a rájuk vonatkozó demográfiai változások, különös tekintettel a magyarság számaránya változására. A már közölt adatok feldolgozása mellett kutatásom során néhány új szempontnak is figyelmet szenteltem. Ezek közül különösen kiemelhető újdonság, hogy a délszláv szerzők anyanyelvi publikációit is feldolgozva teret adtam álláspontjaik kifejtésének, és közlöm adataikat, természetesen összehasonlítva azokat a magyar szerzők dolgozataival.

Újdonság a dolgozatban az is, hogy az 1931-ben létrehozott bánságok népességstatisztikai adatait is feldolgoztam, valamint az 1941 és 1945 közötti jugoszláviai területen zajló II. világháború és polgárháború adatait is. Ez utóbbiak mind a mai napig vitatottak, hiszen a hivatalos állami adatokkal szemben néhány szerző (Bogoljub Kocovic és Vladimir Zerjavic) demográfiai számításaik során a hivatalos 1,7 millió áldozat helyett 1 milliónál valamivel nagyobb számra becsülik ugyanezen adatokat. A dolgozatomban

összevetem a két fél adatait, és bemutatom, mi volt az oka a különböző eredmények megszületésének. Sajnálatos módon mind a mai napig „számolják” a második világháborús áldozatokat, és az elesett magyarok számát sem tudják pontosan.

A dolgozatban – szintén újdonságként – foglalkoztam a második világháború azon hatásával is, amelyet a nemzeti kisebbségek számának alakulására tett. Az albánokat kivéve (akiknek száma jelentősen nőtt), az összes kisebbség száma jelentősen csökkent. A magyarság egyetlen előnye a többiekkel szemben az volt, hogy Vajdaságban autonómiát élvezett, így mind a mai napig meg tudta tartani nemzeti identitását, lokális együvé tartozását. Számos adatot tanulmányozva bemutatom az 1980-as években tapasztalható belső migrációt, amely arra vezetett, hogy a köztársaságok nemzetiségei homogénekké váltak. Feldolgoztam az 1991-es évi népszámlálásokat köztársaságokra, illetve a későbbi államokra bontva.

Az 1991 utáni időszakban a magyarokat az immár független államok állampolgáraként tüntettem fel. A disszertáció ezen részében kitérek a magyar kisebbség alkotmányban és törvényekben rögzített jogi helyzetére, valamint a demográfiai adataikban tapasztalható változásokra, beépítve az utódállamokban lefolytatott népszámlálások ide vonatkozó adatait. Kivétel ez alól csupán Bosznia-Hercegovina, amelyben nem volt népszámlálás, ennek következtében a feltüntetett adatokat a Bosnyák Föderáció Statisztikai Hivatalának becslései alapján mutatom be, ez is újdonság a magyar közlésben.

Ugyancsak feldolgozásra kerültek a montenegrói népszámlálás 2003. évi adatai, amelyek írott formában csak nemrégén kerültek közlésre. Újdonságként először közöljük a montenegrói magyarok számát.

A tanulmányok legnagyobb része mégis a vajdasági és horvátországi magyarokra fókuszál, a 2002-es szerbiai és vajdasági adatokat részletezve. Külön kitérek az 1991., 2001. és 2002. évi népszámlálások során regisztrált etnikai változások bemutatására. Közlem, szintén először a magyar irodalomban, a horvátországi települések magyarságának számadatait is.

Az egyetlen Európai Unió-beli délszláv állam, Szlovénia példamutató a kisebbségi helyzet megoldásában. Sajnos azonban a 2002-es évi népszámlálás adatai alapján megállapítható, hogy annak ellenére, hogy az autochton kisebbségek – köztük az olaszok és a magyarok is – minden kisebbségi jogot élveznek, az asszimilációjuk megállíthatatlan folyamat.

A magyarság helyzetére vonatkozóan bemutatásra kerülnek a népszámlálások adatai alapján az 1880–1941 közötti, illetve az 1948–1991 közötti változások, egyes területekre bontva: közöljük a magyarok számát Vajdaságban, Dráva-szögben, Muraközben, Mura-vidéken, tehát azokon a területeken, amelyek történelmileg magyaroknak számítanak.

Sajnos a délszláv háborúban a magyarok nagy áldozatot hoztak. Részben azért, mert a háború a horvátországi magyarlakta vidéken zajlott, másrészt pedig azért, mert a mozgósítás elől elmenekül-

tek között jelentős számú magyar volt. A több éves szerb megszállás során számos magyar elhagyta otthonát, és javarészt Magyarországra menekült. Míg a háború elmúltával az idősebbek hazaköltöztek, sokan mások beilleszkedtek szüleik anyaországába, és – főleg a fiatalabb korosztályok – itt is maradtak. Ugyanakkor számolni kell e folyamatnak a szülőföldjükön maradt magyarság helyzetére tett negatív hatásaival is, hiszen a Magyarországra bevándoroltak között számos értelmiségi is található. Mivel a délvidéki magyarságból eddig is hiányzott a stabil értelmiségi réteg, ez újabb veszteséget jelenthet számukra.

A disszertációban feldolgozásra kerül a Magyarországon szintén ismeretlen 1992. évi baranyai „népszámlálás”, amelyet a vidék elfoglalásakor készítettek a szerb hatóságok. Ez a népszámlálás híven tükrözi, milyen méretű demográfiai és nemzetiségi változásokat hozott a háború.

A délszláv háború a menekülés mellett súlyos emberi veszteségeket, valamint számos testi fogyatékoságot okozott. Bár a lelki sebesültek száma nem szerepel a statisztikákban, létezésük nyilvánvaló: szinte naponta tanúi vagyunk, hogy a háborúban résztvevők öngyilkosságok áldozataivá és családi tragédiák részeseivé válnak az átélt események következtében.

Ahogy az említett nemzetek nem tudnak megállapodni a világháborús áldozatok számáról, így ez nem várható a nemrég befejezett háború áldozatai esetében sem. A szerbek és a horvátok különböző adatokkal állnak elő. A dolgozatban elsőként kerülnek közlésre

a szerb illetve horvát kormány háborús áldozatokra vonatkozó adatai is. Sajnálatos módon időnként feltárnak egy-egy tömegsírt Horvátország vagy Bosznia-Hercegovina területén, amely így folyamatosan módosítja a halottak számát.

A disszertációban a történelem, a demográfia és a jogi szabályozás nézőpontja került előtérbe, nem mellőzve azonban olyan, helyenként kínálkozó lehetőségeket sem, amelyeket más tudományok – az antropológia, a politológia, a szociológia –, a nyelv és a kultúra eltérő nézőpontjai adhattak a téma megvilágításához. Magyarországon és a környező országokban számos remek magyar nemzetiségű tudós foglalkozik ezekkel a témákkal. A kisebbségek demográfiai helyzetében bekövetkező változások elemzésében igen sok kiváló munka született. Megemlíteném a Központi Statisztikai Hivatal rendszeres kiadványait, az MTA Földrajztudományi Intézetében Kocsis Károly vezetésével folyó munkálatokat, a Teleki László Intézet (Gyurgyik László, Sebők László) tevékenységét, a Vajdasági Magyarságtudományi Társaság (Gábrityné Molnár Irén, Mirnics Károly), vagy éppen a Lendvai Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet munkásságát. A jogtudomány terén Magyarországon az MTA Jogtudományi Intézete a Kisebbségkutató Intézettel és a Teleki László Intézettel szoros együttműködésben alakította ki a maga kisebbségkutatási profilját.

Elemezni tudjuk a magyarság helyzetet, történetét, nehézségeit, olykor sanyarú sorsát, de amint látjuk, a modernizáció, a városokba való mozgás a „felszívódást”, az asszimilációt eredményezi. Az itt kutatott és bemutatott demográfiai adatok is arról tanúskodnak, hogy hiába a jogi szabályozás, az élet a kisebbségeket mégis az asszimiláció felé vezeti. A falvakban egy ideig még megmarad a régi élet, a hagyományok, a kultúra és a nyelv ápolása, de „szépenlassan” a helyi közösségek is beolvadnak a többségi nemzetbe.

Jugoszlávia esetében láttuk, hogy magyarok ezrei menekültek Magyarországra, és itt ismét szembesültek a múltjukkal. Nemzeti öntudatuk erősebb lett, és ha addig nem is voltak biztosak a nemzeti identitásukban, itt letelepedve végleg magyarokká váltak, nem csak állampolgárság tekintetében, hanem szívben és lélekben is. Ugyanakkor szülőföldjüktől sem szakadtak el, és tartják a kapcsolatot a régi országukban maradtakkal.